

Herregården – mellem stat og privat

Call for papers til Slots- og Herregårdsforums forårsmøde 2026

Deadline for forslag til oplæg: 2. februar 2026.

Med dette call for papers efterspørges bud på oplæg, der tager udgangspunkt i herregårdens historiske tilknytning til og samspil med staten som et centralt område i den danske samfundsudvikling. Som den indflydelsesrige magtelites begunstigede bastioner, og som bærende og administrerende institutioner i samfund og landområder, har herregårdene haft en særlig og afgørende betydning for såvel nationalstatens konsolidering, som fremvæksten af den moderne centralmagts bureaukratiske strukturer.

De danske herregårde har haft betydning for snart sagt alle aspekter af samfundslivet; de indtager en helt central plads i vores bygnings- og landskabshistoriske kulturarv, og siden deres oprindelse i senmiddelalderen har de ikke blot formet det danske landskab, påvirket infrastrukturen, stimuleret landets økonomiske og teknologiske udvikling, men, qua deres samspil med staten, udstukket rammerne om befolkningens tilværelse som helhed. Og på linje med kirke og stat har de spillet en afgørende rolle for den måde, danskerne har erfaret, tolket og ageret i samfundet på som sådan.

Nok var (og er) herregårdene overvejende private besiddelser, men deres udvikling er i europæisk sammenhæng tæt forbundne med den moderne statsdannelse: I udgangspunktet knytter herregårdenes fremvækst sig således til en centraliseret kongemagts behov for et loyalt krigeraristokrati; de særligt privilegerede gårde – hoved- eller herregårde – opstod på basis af kongelig begunstiggelse og tjente til at sikre en stabil økonomisk basis for kongens mænd, ridderne, hvis frihed fra manuelt arbejde og udrustning var en forudsætning for at kongemagten rådede over en slagkraftig hær. Lenssystemet, der fra middelalderen uddelegerede kongelig autoritet og myndighed over landområderne, primært til adelige personer, cementerede samspillet mellem stand og stat omkring lokaladministrationen.

I løbet af renæssancen hævdede stadigt flere herregårde rettigheder, der senere skulle komme til at henhøre under staten. Et centralt eksempel er den såkaldte birkeret, der indebar, at herregården blev centrum for en egen retskreds – foged såvel som dommer var i en sådan retskreds ansat af herremanden, og tinghuset opførtes i reglen i tilknytning til herregården.

Under enevælden øgedes mængden af opgaver, som herregårdene så at sige varetog på vegne af staten. Statens voksende ambitioner om at regulere samfundslivet på alle niveauer lod sig ikke gøre uden det, man kan betragte som en form for udlicitering. Skatteinddrivelse og retshåndhævelse, der allerede før enevælden i vid udstrækning blev varetaget af herregårdene på statens vegne, blev nu bl.a. suppleret med ansvaret for udskrivning af soldater, og fra 1792 pligten til at holde brandsprøjte – forsøget på at pålægge hovedgårdene det økonomiske og praktiske ansvar for oprettelsen af almueskoler kuldsejlede dog.

Hvor en lang række herremænd i løbet af renæssancen havde opnået patronatsret, og således administrerede kirkens indtægter og varetog dens vedligeholdelse mv., blev mange kirker i løbet af enevælden godsejerens private ejendom, skønt præsten dog fortsat var at betragte som statens embedsmand.

I løbet af 1800-tallet overtog staten gradvist de ovennævnte opgaver og pligter – og herregården blev følgelig i vid udstrækning at betragte som en privat ejendom på linje med andre. Dog bestod endnu de under enevælden oprettede grevskaber og baronier, der formelt set blev betragtet som len – dvs. godser skænket til udvalgte individer som udtryk for kongelig gunst. En sådan privilegeret ejendomsform defineret inden for rammerne af den enevældige stat stred mod de principper, grundloven af 1849 byggede på, og det blev i forbindelse med lovens indførelse derfor vedtaget at ophæve baronier og grevskaber. Dette skete med den såkaldte lensafløsningslov i 1919, der kan siges at markere det endelige slutpunkt for den særlige integration af statsligt og privat, der på forskellig vis havde kendetegnet herregårdene gennem århundreder.

Endnu i folkestyrets første mange årtier spillede de danske godsejere en magtfuld rolle i de statslige strukturer, hvilket ikke mindst kom til udtryk ved dannelsen af godsejeregeringer, valget af konseilspræsidenter og periodens politiske magt- og forfatningskampe – ligeså havde herregårdenes uformelle rolle som pragtfulde og repræsentative scener for den endnu betydningsfulde kongefamilie og for den øvrige magtelite på ingen måde heller udspillet sig.

Skønt de formelle bånd mellem stat og herregård for længst er kappet, og de uformelle båndes betydning i dag er langt mere begrænsede end tidligere, så har staten fortsat forholdt sig til herregårdene i erhvervspolitisk og kulturpolitisk henseende. Den statslige holdning til stordrift, der i vid udstrækning berører herregårdene, har således undergået en betydelig udvikling, hvilket spejles i ændringer af lovgivningen op gennem det 20. og 21. århundrede. Senest har staten valgt specifikt at tillade opstilling af sol- og vind i bevaringsværdige herregårdslandskaber, og i flere sammenhænge har myndighederne udvist interesse for herregårdslandskaberne, der qua deres omfang og karakter repræsenterer muligheden for at udlægge vild natur i stor skala. Lovgivning, retningslinjer og økonomisk ansvarsfordeling vedrørende bevaringen og udviklingen af den kulturarv, som herregårdskulturmiljøerne repræsenterer, forbliver således et omdiskuteret spændingsfelt mellem stat og privat.

Forslag til emner, som oplæg kan belyse:

- **Herregårdens oprindelse**
 - Fra stormandsgård til herregård
 - Konge og ridderkreds
 - Privilegier og pligter
 - Len og adel
 - International perspektivering

- **Herregården som aktør på vegne af den lutherske stat – motivation, ideologi, praksis**
 - Birkeret
 - Kirke og patronatsret
 - Landsbyskoler, hospitaler og fattigforsorg

- Den store og den lille husstand – lov og praksis
- International perspektivering
- **Embedsmand og/eller kriger**
 - Rigsrådposter og lensmandsposter
 - Godsejer og embedsmand
 - Kompetencer og identitet
 - Økonomisk, praktisk og administrativ virkelighed
 - International perspektivering
- **Herregården – en bærende institution i den enevældige stat**
 - ”Stofskifte” mellem herregård og stat – samfundsmodel og praksis
 - Kompetencer og identitet
 - Herregården og landområderne
 - Ret og magt
 - Skattefritagelse og skatteopkrævning
 - Grevskaber, baronier og stamhuse
 - Landboreformer – gods og stat
 - International perspektivering
- **Båndene løsnes**
 - Det 19. århundredes gradvise løsning af bånd ml. herregård og stat – proces, drivkræfter
 - Forandret magtstruktur, forandrede roller
 - Lensafløsning og jordreform
 - International perspektivering
- **Staten og de danske herregårde efter 1919**
 - Privat ejendom?
 - Bevaring og udvikling
 - Stordrift og erhverv
 - Grøn omstilling
 - Formelle og uformelle relationer mellem herregård og stat
 - Statslige institutioner i herregårdsmiljøer – praksis og narrativ
 - International perspektivering

Interesserede oplægsholdere er meget velkomne til at indsende en kort beskrivelse (max 1/2 side) til Klaus Højbjerg klh@gammelestrup.dk senest den 2. februar 2026.

Der er afsat max 20 minutter pr. oplæg.

Seminaret vil blive afholdt i Chr. Den 3's kapel på Koldinghus tirsdag den 24. marts og forventes at vare fra kl. 9.30 til 16.00.

Endeligt program og oplysninger om tilmelding følger i 2026, men sæt allerede nu kryds i kalenderen.